

МАКЕДОНСКА БИБЛИОТЕКА
издава македонскиятъ наученъ институтъ
№ 1.

**МАКЕДОНИЯ И МАКЕДОНСКИТЪ
ВЪЛГАРИ**

КУЛТУРНО-ИСТОРИЧЕСКИ ПОГЛЕДЪ

отъ
ПРОФ. Л. МИЛЕТИЧЪ

ВТОРО ИЗДАНИЕ

СОФИЯ — ПЕЧАТНИЦА П. ГЛУШКОВЪ — 1925

Съдържание

	стр.
I. България и Македония	5
II. Естествените и етнографските граници на Македония	7
III. Централното положение на Македония въ Балканския полуостровъ. Пътища	14
IV. Древното население на Македония. Изването на българските славяни. Нови инородни при- шелци	21
V. Какви са били славянските племена, които презъ VI и VII. в. са заседнали въ Македония? Солунските „словеши“. Старобългарскиятъ езикъ	25
VI. Образуването на българската държава и на българската народност	31
VII. Общобългарското културно единство. Дея- ността на Св. Кирила и Методия. Старобъл- гарската писменост. Св. Климентъ	37
VIII. Най-старата родина на сръбската народност на Балканския полуостровъ. Най-старите гра- ници между сръбската и българската държава	41
IX. Западното и източното българско царство. Народното съзнание у македонските българи. Битката при Черменъ (1371 г.). Въ XIV. в. Сърбия завладява Македония. Кратковремен- ността на сръбското владичество. Народното възраждане на македонските българи. Въста- ническата борба на македонците следъ Бер- линския договоръ. Войните отъ 1912—1918 г. Новото робство на Македония	52
X. Чуждите културни влияния въ Македония отъ изтокъ и западъ. Лошите съобщителни връзки на Гърция съ главните Балкански културни центрове	59
Една географична карта на Македония.	

I.

България и Македония.

Ехoto на ожесточената, непосилна борба на македонските българи за освобождение екна по цѣлъ свѣтъ, тъкмо защото Македония не бѣ една затулена провинция на турското царство, а се намира въ сърдцето на западната половина на Балканския полуостровъ, гдето я пресича единствениятъ естественъ и най-кжсъ путь отъ северъ къмъ югъ, що свръзва срѣдна Европа съ Егейското море и съ близкия Изтокъ. Поради това си особено географично положение Македония и въ старо време е била важенъ търговски и културенъ центъръ на полуострова, па и въ бѫдеще ще има откъмъ тая страна твърде голѣмо, дори всесвѣтско значение.

За България частно Македония поради своето население и въ миналото и сега представя ядката на западната половина на общо-българското отечество. Безъ Македония българскиятъ националенъ напредъкъ никакъ не

е осигуренъ, защото македонските българи съ своето силно развито народно съсъзнание уравновъзватъ отбранителната мощь на българския народъ противъ натиска на чуддитъ народи, които го заобикалятъ. България и Македония отъ край време съ принадлежили една на друга, страдали съ въ национално и културно отношение една за друга, винаги стремейки се и къмъ политическо обединение. Нека у насъ всички да знаятъ и добре да помнятъ старовремските племенни и културни връзки между България и Македония! Безъ такъвъ исторически погледъ въ нейното древно минало по-мжчно е да си обяснимъ, какъ бъ възможно при известните силни противо действия да избухне на 1903 г. тъкмо въ най-отдалечената отъ насъ западна Македония повсемѣстно българско въстание противъ една голѣма и неумолима господствуваща царщина, каквато бъ Турсия. И географичното разположение на Македония немалко обяснява културното ѝ минало и сегашно.

II.

Естествените и етнографичните граници на Македония.

Кога е въпросъ за границите на Македония отъ най-старо време до днесъ, разбира се, че може да се говори само за естествените ѝ граници, които сѫ обусловени отъ пластиката на почвата, образуваща въпреки видимата ѝ изпрекъжсаност чрезъ многобройни планини и долини една географично-културна цѣлостъ. Тази последната е влияела, щото и политико-административните граници на Македония, колкото да сѫ бивали презъ течение на вѣковетъ подлагани на измѣнения, все пакъ да се движатъ въ рамките на естествените ѝ граници. Въ ново време особено важенъ стана въпросътъ за етнографичните граници на Македония; тѣ сега могатъ се опредѣли главно споредъ числено и културно най-силната народностъ, — бѣлгиската, която отъ стариини населява тая страна и която е играла най-важна роля въ нейната история.

Не е простъ случай, че етнографичните граници на Македония въ казания смисълъ.

речи, съвпадатъ съ географичните, които като естествени, междо проходими, а същевременно и защитни прегради съ влияли, щото сродните племена, когато се настанявали въ Македония, да не излизатъ далечъ задъ нейните естествени граници. Понеже заселването на българските славяни въ Македония е вървяло главно отъ северо-изтокъ къмъ юго-западъ, затова югозападните естествени граници съ били най-важната причина, щото главната славянска преселническа вълна да се спре до тяхъ. Историята ни учи, че колкото и многочислени да съ били българските колонии, които въпреки това съ прекрачили тия граници въ посока къмъ Епиръ, Тесалия и Гърция (Морея), а така също и къмъ Албания до Адриатическото море, тъкъмъ съ течение на времето, не бидейки въ лесни съобщителни връзки съ съплемениците си въ Македония, не можали да упазятъ народността си, та съ време постепенно се отродявали и изчезнали.

Географичните граници на Македония, която заема западната половина отъ южната част на Балканския полуостровъ, откъмъ северъ съ очертани съ големите планински вериги, които почти безпрекъснато се прости-

рать отъ западъ къмъ изтокъ, като се почне съ Шаръ планина и се мие до Скопската Черна Гора, та презъ вододълната височина на Вардаръ и Морава въ Прешовско и нататъкъ по Осоговската и Рилска планина до върха Мусала, гдето вече захваща крайната източна граница на Македония, която отъ тукъ се тегли къмъ юго-изтокъ по западните склонове на Родопите до река Места надъ село Букъ и сепаке отива по течението ѝ на долу до Бъло море. Южната граница на Македония захваща отъ устието на р. Места и върви по морския бръгъ, пресичайки Атонския полуостровъ, до устието на р. Бистрица, отъ гдето поема посока по нейното течение до изворите ѝ, следъ което продължава все на западъ по вододъла къмъ изворите на река Деволъ до Албанските планини. Западната граница на Македония тукъ извива на северъ и минавайки по планините западно отъ Охридското езеро и отъ Дебъръ достига до Шаръ планина.

И въ старо време, споредъ Страбона, е било затвърдено съвещането, че планинската верига, която се протака източно отъ Албания, именно Шаръ планина и следните нататъкъ

заедно съ Балкана до Черно море, разделя Балканския полуостровъ на две половини — северна и южна. Въ северната половина е била провинцията Мизия, която се е простирадала отъ Черно море на западъ до реката Дрина, като се е разделяла на две части — източна и западна; реката Цибъръ (*Cebrus*) е била границата помежду имъ. Западната часть се е наричала Горна-Мизия (*Moesia superior*), въ която съ влизали провинцията Дардания съ града Нишъ (*Naisus*), и Косово поле съ града Липлянъ (*Ulpiana*); източната часть се е наричала Долна-Мизия (*Moesia inferior*).

Южната часть на полуострова административно се е разделяла презъ време на римското владичество на две области (диоцези): Тракия и Македония, а за граница помежду имъ е била реката Места. Докато границите на диоцезата Тракия значително съ се мѣнили, като се включвали въ нея напр. споредъ новото административно раздѣление на Диоклецияна (297 год.) и части отъ североизточна България, напротивъ диоцезата Македония не се мѣни дори до VI. вѣкъ, като си остава р. Места нейна източна граница. Тая граница се намира на преходната зона отъ из-

точната тракийска часть на полуострова, която се отличава съ пространни равнини между дълги планински вериги, къмъ западната, македонска часть, която предимно е планиниста съ затворени, по-голъми или по-малки равни котловини.

И тъй Македония въ посоченитѣ исторически граници освенъ откъмъ морето отвредъ е заобиколена съ високи планини. Три голъми реки текатъ презъ нея отъ северъ къмъ югъ, вливайки се въ Бъло море: Вардаръ, Струма и Места. Най-важна е Вардарската долина, не само защото е най-голъма и най-удобна за търговски сношения, но главно защото тя е свързана чрезъ сравнително невисоката Прешовска седловина (подъ Враня, 430 метра надъ морското равнище) съ долината на р. Морава, която води до Дунава и отваря пътъ къмъ сръдна Европа. Вардарската долина можемъ взе за раздѣлна граница, която дѣли Македония на две части — източна и западна. Докато западна Македония географично и културно представлява една по-ограничена цѣлостъ, източна Македония, взета като цѣло, е по-разхвърлена: докато отъ западъ къмъ изтокъ планините Бѣласица, Плачковица и Осоговската

заедно съ включенитѣ помежду тѣхъ полета вървятъ въ хоризонтална посока — къмъ изтокъ до Пиринската плаинска верига, тази подирната напротовъ напрѣчно се е проточила отъ северъ къмъ югъ, така че източно задъ нея долината на р. Места (Неврокопско) е съвършено изолирана котловина, стистната между Родопите, Рила и Пиринъ. Македония има централно положение въ южната часть на Полуострова съ Тракия откъмъ изтокъ и Албания отъ западъ.

Цѣла Македония прилича на неправиленъ четверожгълникъ, сѫществената часть на който лежи между 40° и 42° сев. ширина и 39° и 43° източна дължина отъ Гринвичъ. Най-източниятъ край на Македония е при устието на р. Места, най-западниятъ при гр. Дебъръ, най-северниятъ е вододѣлътъ между Вардаръ и Морава, най-южниятъ — при голѣмия завой на р. Бистрица.

Трѣбва да се забележи, че между бѣломорските острови изцѣло къмъ Македония географично принадлежи и островъ Тасосъ, разположенъ срещу гр. Кавала.

Общиятъ географиченъ характеръ на Македония е планинистъ. Между планините има

голъми и широки равнини и дълбоки долини. Въ по-голъмитъ юго-западни котловини има голъми и малки езера, а всъду страната е пропашена и отъ по-малки планински реки и потоци, поради което Македония има голъмо изобилие отъ вода, та не само естествено е много плодородна, но има и извънредно хубава земя. Тя цълата е наведена къмъ улъя на Бъло море. Само коритото на р. Дримъ съ Охридското езеро, отъ което изтича, е наведено къмъ улъя на Адриатическото море. Затова Македония климатически принадлежи къмъ сръдиземноморската област, която се отличава съ суcho лъто и влажна зима, а изобщо — съ топълъ климатъ.

Въ посоченитъ граници Македония заема площъ отъ около 65.000 кв. километра, сега сравнително слабо населена. Цълокупното ѝ население споредъ най-достовърните статистики къмъ 1912 год. възлизаше, кръгло взето, до 2.250.000 души, отъ които 55% е българско, 20% турско, 10% гръцко, 10% албанско и 5% разнородно (влашко, еврейско, циганско и др.).

При свобода, която би гарантирала живота и имота на жителите, Македония, поради своя благъ, сръдиземноморски климатъ, поради извънредно разнообразната пластика на

земята, сгодна да виръятъ всички културни растения, както и да се развие богата индустрия, би могла охолно да изхранва и едно тройно по-многочислено население.

III.

Централното положение на Македония въ Балканския полуостровъ. Пътища.

Македония, като заема централно място между Тракия и Албания, има най-сгодно положение изобщо между вътрешните области на Балканския полуостровъ, понеже има най-къщи съобщения съ пристанищата на Егейското море и на Адриатическото, а чрезъ Вардарско-Моравската долина и съ сръдня Европа. Докато другите сръдиземноморски полуострови, Апенинскиятъ и Пиринейскиятъ, съ проградени от къмъ северъ съ високи планински венци и не притежаватъ такъвъ естественъ напръченъ пътъ отъ северъ къмъ югъ, който да води до най-южната имъ крайморска граница, напротивъ Балканскиятъ полуостровъ има голъмото предимство, че съ Мораво-Вардарския пътъ е отворенъ за търговски и културни сношения съ сръдня Европа, а отъ друга страна и съ близкия Изтокъ. Втората особена изгода е, че на

изхода на Вардарската долина се намира голъмият Солунски заливъ, където морският бръгъ е твърде разчененъ, именно между Солунъ и Орфано, а дълбочината на залива достига до 1000 метра. Най-кжсиятъ путь между сръдна Европа, а специално между богатата Маджарска равнина и Суецкия каналъ е именно Солунскиятъ путь, който води презъ сърдцето на Македония, естествения „хинтерландъ“ на Солунъ. Тукъ е умѣстно да отбележимъ, че Македония, главно западната ѝ часть, нѣма друго достъжно морско пристанище, тъй като откъмъ западъ, въпрѣки близостта на Адриатическото море, тя въ сѫщност е затворена облакъ, каквато е и изобщо цѣлата западна половина на Полуострова, крайнитѣ граници на която се очертаватъ отъ веригата планини, проточени напрѣчно — отъ северъ къмъ югъ дълъжь Адриатическото море. Именно почвайки на северъ отъ Люблянската котловина се простира въ гжсти вериги първомъ планинскитѣ венци отъ тъй наречената Динарска планинска система, която достига до кжде Шкодра. Това сѫ планини, които състоятъ отъ варовици и, които правятъ голи, остри и мжчно проходими билѣ, наредени едно следъ друго, успоредно

съ морския брѣгъ. Нѣма проходи, които да поддържатъ съобщенията съ вѫтрешността на страната. Реките, които тукъ напрѣчно текатъ къмъ морето, сѫ малки, съ кѫсо течение презъ тѣсни долини, които не се разклоняватъ между високите планински вериги. Затова, макаръ и да е крайбрѣжието отъ Фиуме до Шкодра извѣнредно разчленено и богато съ удобни заливи, то остава безъ голѣмо значение, понеже последните, поради казаните планински прегради, не сѫ свързани съ прѣми и удобни съобщения съ вѫтрешността. Телърва при Шкодра се явява малко подобрение. Тукъ планините се извиватъ така: че преставатъ да вървятъ успоредно съ морския брѣгъ, а напрѣчно та олесняватъ съ това вѫтрешните съобщения съ морето. И морскиятъ брѣгъ тукъ, който върви отъ северо-западъ къмъ югъ, измѣня посоката си право на югъ, та образува колѣно, гдето морето дѣлбоко се врѣзва въ сушата — при залива Санъ Джувани ди Медуа; тукъ се влива и рѣката Дринъ, та затова тоя заливъ въ срѣдните вѣкове е ималъ значение на първокласно пристанище. Последното, па и пѣтъ, който отъ тукъ води главно по долината на Дринъ до Призренъ, минавайки и високи пла-

нини, същ били причината, че едно време Шкодра е представяла една отъ най-богатитѣ културни области. Равнините на Метохия, Призренско и на Косово поле само по тоя, не особено удобенъ, пътъ същ намирали изходъ къмъ морето за търговски и културни сношения. Сега Медуанското пристанище, което е плитко, понѣже бидейки слабо защищено отъ северните вѣтрове постепенно се засипва съ пясъкъ, е изгубило старото си значение, главно откакъ западната търговия къмъ Балканския полуостровъ взе да се движи по друга посока, именно по много по-удобния пътъ, който води отъ северъ къмъ югъ и обратно презъ Моравско-Вардарската долина.

Отъ Шкодра на югъ захващатъ, пакъ наредени паралелно съ морския бръгъ, гръцко-албанските планини, които принадлежатъ къмъ т. н. Пиндска планинска система. Тѣ същ по-низки отъ Динарските, образувани същ отъ по-млади, седиментарни-флишни скали, поради което същ можали да се връжатъ въ тѣхъ напрѣчни речни долини, между които най-важни същ долините на р. Шкумба и на р. Деволъ; тѣ пробиватъ почти всички планински вериги. И тѣ същ тѣсни, но все пакъ по ги бива да се про-

каратъ по тѣхъ и желѣзнопожни съобщения до морето. Отъ залива при Драчъ (Durazzo) по долината на Шкумба е вървѣлъ единственъ важенъ историческъ путь, известенъ подъ името Вия Егнация (Via Egnatia), който е свързвалъ морето презъ Елбасанъ, Охридъ и Ресенъ съ Битоля, и отъ тукъ, минавайки покрай Островското езеро на Воденъ, е достигалъ до Солунъ и нататъкъ все по морския брѣгъ — дори до Цариградъ. Другъ, що годе удобенъ путь отъ Западна Македония къмъ Адриатическото море не е имало и нѣма.

Освенъ Моравско-Вардарската долина Балканскиятъ полуостровъ притежава още една естествена съобщителна артерия, имено путь, който свръзва срѣдня Европа презъ Нишъ—София съ Цариградъ. И двата путь се срѣщатъ въ Нишъ, отъ гдето накъмъ северъ, вече слѣти, вървятъ по Моравската долина до Дунава. Путьта за Солунъ, освенъ че е по-късъ, има предъ Цариградския едно друго предимство за желѣзнопожни съобщения, именно че вододѣлът между Вардаръ и Морава е само 430 м. високъ надъ морското равнище, и то така постепенно издигащъ се, че преходътъ между дветѣ долини става почти

незабелѣзано, когато напротивъ вододѣлътъ между р. Нишава и р. Искъръ е 800 м., а вториятъ следъ него — между р. Искъръ и р. Марица — е 740 м. високъ, а при това и въ двата прохода — Драгоманския и Ихтиманския — пътътъ твърде стръмно се издига и спуска.

Поради казанитѣ географични връзки Македония и Моравско отъ старо време сѫ били въ тѣсни културни сношения. Това обстоятелство обяснява не само днешната еднородностъ на населението въ дветѣ области, но и досущъ еднаквата, българска култура по цѣлия басейнъ на Вардара и на Българска Морава. Защото и при славянското заселване на Моравско и Македония изтѣкнатитѣ естествени съобщителни връзки на дветѣ области сѫ имали значение за част отъ преселнишкото движение на тѣсно родственитѣ помежду си славяно-български племена.

Главниятъ заселнишки порой презъ време на първото настаняване на българските славяни въ Македония е билъ насоченъ отъ северозападна България презъ най-кжсия путь, който въ старо време е свързвалъ България съ Македония, а именно путьтъ, който води презъ

Радомиръ—Кюстендилъ—Крива-Паланка — Куманово къмъ Скопье. Едно разклонение на тоя пътъ отъ Радомиръ презъ Дупница и Горня Джумая и нататъкъ по течението на р. Струма е водило къмъ Демирхисаръ и Бъло море, отъ гдето преселнишкото движение е можело да се насочи и къмъ западъ по южната часть на Македония.

На тъзи две естествени съобщителни линии се дължи, че въ миналото непрекъснато съзеха подържали въ течение на всичкове държавно-политически и културни връзки на България съ Македония. Съ тия съобщителни връзки се обяснява и еднородността на славянския етнически елементъ въ България, Тракия и Македония. Известно е, че главните сношения между България и Македония и въ старо време, особено военитѣ походи и масовите разселявания съзеха вървѣли по казания най-късъ Кюстендилски пътъ, а не презъ далечната и едно време междунадлъжно проходима Моравска долина. Пътътъ отъ Кюстендилъ до Куманово е около 90 километра дълъгъ. Този северомакедонски надлъженъ пътъ свръзва Скопье отъ една страна съ Адриатическо море, а отъ друга презъ Кюстендилъ—София съ Цариградъ. Презъ

време на турското владичество този път е билъ твърде оживенъ, по него сж вървѣли и съобщенията между Венеция и Дубровникъ съ България и Цариградъ. Понеже този път е свързвалъ Скопье и съ Босна, наричалъ се и Босненски път.

IV.

Древното население на Македония. Идването на българските славяни. Нови инородни пришелци.

Преди да дойдатъ славяните на Балканския полуостровъ, етнографичниятъ съставъ на македонското население е билъ доста еднообразенъ. Въ предисторическия периодъ въ Македония сж заседнали тракоилирийци, а именно въ източната ѝ часть племена траки, а въ западната — племена илири, ¹⁾ отъ които произхождатъ днешните албанци. Племето македоняни въроятно е било родствено на тра-

¹⁾ Илиритъ сж живѣли въ западната половина на Балканския Полуостровъ — отъ срѣдния Дунавъ до Етиръ. Въ центъра на Полуострова къмъ тѣхъ се числили и дарданитъ и панонитъ. Източните имъ съсѣди — траките се простирали отъ трансильванските Карпати презъ Дунава и Балкана до морето и отъ частъ и въ Мала-Азия.

китъ, а пъкъ племето епироти е било родствено на илиритъ. Реката Шкумба е била помежду имъ граница: южно отъ нея сѫ живѣли епиротитъ. Различавали се помежду си по наречие и по физическия си типъ. Сегашните геги сѫ потомци на илиритъ, а тоскитъ — на епиротитъ.

Южната часть на Македония, гдео сѫ били сътнешните столици на древните македонски царе, именно Едеса (после наречена Воденъ) и Пела, трѣбва да е била гранична областъ, гдео трако-илирийскиятъ елементъ се е допиралъ съ старогрѣцкия (елинския). Въ историческата епоха, презъ времето на Македонското царство, особено — на Александра Велики, тукъ ще да е билъ доста влиятеленъ грѣцкиятъ езикъ, но въ вѫтрешността на страната напротивъ трако-илирийскиятъ изключително е господствувалъ. Ала сътне, поради последвали, многократни нахлувания на други народи въ Македония, древното трако-илирийско население постепенно се е разредявало. Въ началото на III. вѣкъ преди Христа (около 280 г.) станало келтското нашествие; презъ II вѣкъ следъ Христа дохажда римското завоевание, което докарва въ страната нови

поселенци отъ Италия, последни остатъци отъ които съднешните македонски аромъни (цинциари, отъ гърците наричани и куцовласи). За ослабването на трако-илирийското население немалко ще да съдействали сепак и опустошителните нахлувания на източните готи (около 474 г.), които съдопустошили Дардания и Македония, на хуните и аварите (въ IV. в.), а въ крайморските области и на саракинските пирати. Ала най-големият ударъ е билъ нанесенъ на това население презъ VI и VII в. следъ Христа отъ грамадния напливъ на славянското заселение на Полуострова, чито вълни се разпростръдили далечъ на юго-западъ и на югъ та съдълели и почти цѣла Гърция. Размѣсени съ славяните, остатъците отъ трако-илирийците, доколкото още били уцѣлѣли нероманизирани и преживѣли славянското нашествие,¹⁾ не можали дълго време да запазятъ народността си: почналъ се изравнителенъ процесъ въ полза на силната, новозаседнала славянска имиграция.

¹⁾ Горците тракийци още запазили езика си. Въ западните Родопи живеѣло племето беси, които били вече християни и извършвали християнско богослужение на своя езикъ.

вянска стихия, и най-сетне въ течението на първите три-четири въка трако-илиритъ и въ Македония, както се е случило и съ траките по Тракия, напълно били погълнати отъ славяните. Само онай част илирийски племена, която по-изолирано е живѣла въ албанските планини, е успѣла етнографически да уцѣлѣ.

Следъ славянското идватъ нови инородни поселения въ Македония: южноиталските нормани, кръстоносците франки, отдѣлни венециански колонисти, испанските евреи, а най-сетне и значителното заселване на турци и татари.

Въпрѣки тия нови етнографични примѣси, славянскиятъ елементъ е останалъ въ границите на Македония, съ изключение на крайбрѣжната ѝ морска областъ, презъ всичкото време до денъ днешенъ най-сплотенъ и числено надмощенъ. По липса на своя флота, славяните не можали да се закрепятъ до самото Бѣло море, макаръ че първоначално техните селища да сѫ достигали до него. Около Солунъ напр. тѣ се задържали до сега, ала самиятъ Солунъ по казаната причина не е можалъ да бѫде завладѣнъ, когато напротивъ това се е удало, макаръ и за кратко време, дори на арабски (904 г.)

и на нормански пирати (1185 г.), а най-сетне и на турцитъ, които въ 1430 г. съж го превзели въ дълготрайно владѣние.

V.

Какви съж били славянските племена, които презъ VI и VII в. съж заседнали въ Македония?

Солунските „словѣни“. Старобългарскиятъ езикъ.

Известно е, че сляванското заселение тукъ е дошло откъмъ североизтокъ — отъ Дакия (днешна Ромъния) и съседните части на Унгария. Ако и да съж били тъзи славяни раздѣлени на племена, всѣко съ свое особено име, всички, вкупомъ взети, били тѣсно сродени по езикъ, по нрави и духъ. Тѣ съж произхождали отъ оня южно-славянски клонъ, който следъ раздѣлата си отъ близните си славянски племена (въ общославянската родина) въкове е прекаралъ отдѣлно живѣйки и постоянно движейки се на югъ въ посока къмъ долния Дунавъ, гдето най-сетне дълговременно е заседналъ, преди да премине Дунава. Лѣтописците Прокопий и Йорнандъ казватъ за тоя славянски народъ, че въ VI. вѣкъ сл. Христа, бидейки още северно отъ Дунава, се наричали словѣни

(Σκλαβηνοί, sclavini). Заселението на Балканския полуостровъ се е завършило къмъ сръдата на VII вѣкъ. Най-рано биль заетъ южниятъ брѣгъ на Дунава отъ 7-тѣ словѣнски племена, които лѣтописците Теофанъ и Никифоръ споменуватъ подъ 679 год. Тѣ заседнали между Дунава и Балкана, дошли безъ съмнение отъ северъ, откъмъ Влашко. Тия сѫщите првзели и Тракия, която въпрѣки всичките опустошения упорито се защищавала, та тукъ отъ начало само силното племе смоляне успѣло да се настани въ вѫтрешността на Родопите. Славянското поселение презъ Македония е достигнало на югъ до Елада и дори до Лакония. Отъ Македония славяните се насочили къмъ срѣдня Албания, следи отъ които и сега се виждатъ въ областта между Драчъ и Химара, гдето още сѫ спазени множество славянски мѣстни названия. Една частъ отъ сѫщите славяни ще да е минала отъ Горня Мизия въ Моравско.

Подъ реченото общо име словѣни племената имъ сѫ било известни дѣлго време, следъ като се настанили по Мизия, Тракия и Македония. Езикътъ на заседналото около Солунъ славянско племе, на който въ IX. вѣкъ

св. Кирилъ и Методий и учениците имъ предохващато светото писание и други богослужебни книги, се е наричалъ „словѣнски“, — изыскъ словѣнъскъ. Този езикъ, въ науката наричанъ „старословѣнски“, а въ последно време по-често вече и „старобѣлгарски“ (*altbulgarisch*, *vieux bulgare* и пр.), въ IX. вѣкъ се е отличавалъ съ нѣколко особени звукови (фонетични) черти, несвойствени на другите два юgosлавянски езика отъ онова време, срѣбохърватския и словенския (въ Панония). Възъ основа на най-характерния звуковъ белегъ на Кирило-Методиевския езикъ, произношението *шт* (щ) и *жд* (вместо праславянско произношение *tj*, *dj*), езикознанието установи надъ всѣко съмнение, че сѫщия езикъ сѫ говорѣли всичките славянски племена, които презъ VI и VII вѣкъ окончателно се заселиха не само въ Мизия и Тракия, но и въ цѣла Македония включително и съ ония славянски колонисти, които се бѣха увлѣкли далечъ на югъ въ Гърция и на западъ въ Албания. Втори важенъ характеренъ белегъ на сѫщия „старобѣлгарски езикъ“ е носовото (назално) произношение на гласните *ж* и *ѧ*. Отличителенъ белегъ е и произношението на *ѣ* като широко *e*, подобно на *я*, отъ което

въ много случаи слабо се е различавало.¹⁾

Главно по тия звукови белези можа науката по-нататък да установи не само, че реченитѣ, преминали Дунава славяни сѫ етнографски тъждествени съ онѣзи, които въ VI. в. сѫ живѣели северно отъ Долния Дунавъ въ времето на лѣтописците Прокопий и Йорнандъ, но още, че единъ клонъ отъ сѫщите славяни се е прострѣлъ далечъ на западъ отъ Дакия въ унгарската равнина, достигайки съ своите колонии до р. Тиса и дори до днешната унгарска столица Пеща (Пещъ). Името Пеща, съдържащо звука *щ*, е необоримо доказателство за българския му произходъ. Ако и тия наши, български славяни следъ време да сѫ изчезнали въ предѣлитѣ северно отъ Дунава, както е станало съ споменатите, тѣмъ едноплеменни славянски колонии въ Гърция и Албания, при все това тѣ сѫ оставили истори-

¹⁾ Реченитѣ фонетични отлики сѫ установени и по стари мѣстни назания, спазени въ Македония, и въ отдални старобългарски думи, фонетично записани у византийските писатели, въ грамоти (хрисовули) и др., като напр. *προτοκνενζη* (протокнензи), *Βαλαβισσα* (Бѣласица), *Πριλαπος* (Прилепъ); днешните мѣстни названия напр. Пещани, Радожда (на Охридското єзеро) и пр. и пр.

чески свидетелства за нѣкогашното си сѫществуване въ многобройнитѣ мѣстни названия, спазени въ тия страни, а така сѫщо и въ още по-многото заимствувани отъ тѣхъ културни думи у грци тѣ, ромънитѣ и маджаритѣ¹⁾). Езиковитѣ доказателства, за които е думата, обилно се подкрепятъ отъ множество исторически данни у византийскитѣ и нѣкои западни лѣтописци. Обшото заключение отъ лѣтописните данни е, че славянската колонизация на Балканския полуостровъ, която тури основа на българската народност, е била много силна, до толкова, че дори и Пелопонезъ е билъ считанъ отъ европейскитѣ мореплаватели презъ първата половина на VIII. в. за славянска земя (*slavinia terra*). И Конст. Порфирогенетъ казва:

¹⁾ Знаменитиятъ славистъ Д-ръ Фр. Миклошичъ (Fr. Miklosich) бѣ пръвъ, който сериозно подбра и използува въ науката богатия исторически материали, съдѣржащъ се въ славянскитѣ думи, възприети въ гръцкия, ромънския и маджарския езикъ (Виждъ съчиненията: *Die slavischen Elemente im Neugriechischen*, 1870 г.; *Die slavischen Elemente im Rumunischen*, 1862, и *Die slavischen Elemente im Magyarischen*, 1871). Следъ тия основни съчинения на Миклошича последваха и други специални изследвания на сѫщата тема,

„пославяни се цѣлата страна и стана варварска“¹⁾.

Племенното единство между македонските славяни и славяните въ Тракия и Мизия се прояви през цѣлата им сътнешна история, като се е поддържало въ всичките области, до най-западните предѣли на Македония през вѣкове сѫщиятъ старобългарски езикъ въ народната писменост — до по-ново време, когато вече и въ писмеността постепенно почва да си пробива путь измѣнилиятъ се народенъ езикъ. Въ Македония той се дѣли на нѣколко наречия (дialekta), които въпрѣки известни отклонения отъ старобългарския езикъ въ основата си спазватъ неговите сѫществени отлики. Македонските наречия въ развитието си изцѣло сѫ вървѣли въ еднаква посока съ другите български наречия извънъ Македония, съ които тѣ сега образуватъ една цѣлостъ — новобългарски езикъ. Това единство на македонските съ другите новобългарски наречия може да се обясни само отъ еднаква обща

1) Още въ XV. вѣкъ е имало по Епиръ, Тесалия и Пелопонезъ голѣми славянски колонии (Вж. у В. Васильевъ, „Славяне въ Греціи“ въ „Византийскій Временникъ“ V, 436 и сл.)

тъмъ основа, отъ еднаквия езикъ на „старославянските“ сир. на словѣнобългарските племена.

VI.

Образуването на българската държава и на българската народност.

Българската народност се е образувала чрезъ сливане на пomenатитѣ „словѣни“ съ тѣ наречениитѣ сега въ науката „прабългари“. Тѣзи подирнитѣ бѣха отъ турско потекло; тѣ заедно съ словѣнитѣ турнаха първите основи на българската държава. Най-важното събитие, което се взема за начало на българската история, е преминаването на една българска орда на чело съ своя князъ Аспарухъ (наричанъ и Исперихъ) отъ Дакия въ днешна Добруджа на 679 г. Наскоро следъ това Аспарухъ основалъ въ предѣлите на днешна североизточна България първото българско княжество на Балканския полуостровъ, съ столица при днешното село Ябока (по-старо Плиска) и сене въ Преславъ. Въ старобългарското княжество задружно сѫживѣли и действуvalи придошлиятѣ прабългари съ заваренитѣ тамъ словѣни, дотогавашни византийски поданици. Тоя съюзъ бѣ ядката, изъ която поникна и се разви вели-

кото старобългарско царство, което въ кратко време обгърна всичките, населени отъ сжитъ словѣни области въ Мизия, Тракия и Македония.

Властьта на прабългарите, преди да мине Аспарухъ отсамъ Дунава, се е простирадала въ Дакия и далечъ на западъ презъ Трансильвания дори до реката Тиса въ Унгария. И въ тая, тогава тъй наречена „България от татъкъ Дунава“, прабългарите сж действуvalи въ съюзъ съ сжитъ тия словѣни, каквito сж били и словѣните, заселени на Балканския полуостровъ. Въ Дакия, гдето прабългарите, преди да се основе Аспаруховото княжество, сж прекарали почти двестолѣтия, е станало първото близко запознанство между тѣхъ и словѣните; тукъ сж били турени основитъ на онайдълготрайна политическа дружба помежду имъ, благодарение на която държавната идея на прабългарите е била прегърната и отъ словѣните въ Мизия, Тракия и Македония като тѣхна собствена. Заедно съ Аспаруховите прабългари сж участвуvalи въ борбите имъ съ Византия до основаването на Преславското княжество и дакийските

словѣни, а сътне по сѫщия начинъ съдейству-
вали за разширението на новата българска дър-
жава и тѣхнитѣ едноплеменици, словѣнитѣ по
цѣлия Балкански полуостровъ. И наистина само
по тоя начинъ е можала държавната власт на
прабългаритѣ да се простре всѫду, гдето сѫ би-
ли вече настанени въ плътно мнозинство тѣзи
„словѣнски“ племена, които помежду си се
чувствали до толкова родствени по езикъ и по
духъ, че въ сѫщността сѫ образували една об-
собена народностъ, отличителна отъ
другитѣ югославяни. При все това поради племен-
ната разпокъсаностъ на тия словѣни и поради
липсата на обща централна власт надали е щѣ-
ло да се развие у тѣхъ безъ външна намѣса
такъво ясно народностно съзнание и съзнание
за общи тѣмъ интереси, щото да се сплотятъ
въ една организована сила и сами да основатъ
своя трайна държава. А спаруховитѣ пра-
българи се явили тѣкмо такива енер-
гични държавни организатори, та сѫ
успѣли тѣй да привлѣкатъ, и поли-
тически и социално, словѣнскитѣ си
съюзници, че тѣзи подирнитѣ въ те-
чение на две-три столѣтия най-после
забравятъ своето словѣнско име и

приематъ народното име на основателите на държавата, — името на българи^{тъ}. Самиятъ фактъ, че новото народно име възприели и македонските словѣни направо съ словѣнитъ въ Тракия и Мизия, най-убедително доказва, че между тѣхъ и преди това е владѣло пълно съзнание на племенно единство.

Туранските прабългари, дошли откѫде р. Волга, по езикъ сѫ били родствени на куманутъ, хунитъ и хазаритъ. Тѣ били народъ, състоящъ главно отъ войнствени конници. Спрѣмо своите съюзници, словѣните, тѣ били неизначително малцинство, та поради туй тѣхното пълно изчезване срѣдъ словѣнското мнозинство е било само въпросъ на време. Особено следъ приемането на християнството (865 г.) изравняването (асимиляцията) между двата елемента — туранския и славянския — твърде се ускорило, главно чрезъ междуособни женидби. Колкото и да е била Аспаруховата орда числено голѣма, все пакъ недостигътъ отъ свои собствени жени у прабългарите отъ самото начало е наложилъ смѣсването имъ съ словѣните. Вече въ началото на IX. в. словѣнскиятъ езикъ е проник-

налъ у най-вишитѣ прабългарски семейства. Синоветѣ на Омортага сѫ имали словѣнски имена: Воинъ, Маломиръ, Званица. До кжмъ края на X. в. все още въ България па и въ чужбина сѫ различавали „българи“, въ смисъль на Аспарухови, турански българи, отъ „славяни“. Изравнителниятъ процесъ се е завършилъ съ пълно изчезване на туранските българи сир. на тѣхния езикъ, отъ който въ българския езикъ, който сега открай до край е чисто славянски, никакви следи не сѫ останали.

Македония, въ която презъ VII. и VIII. вѣкъ се е създадо отдѣлно славянско княжество, е била завладѣна отъ прабългарите въ началото на IX. столѣтие. Славниятъ князъ Крумъ завоювалъ на 817 год. София и е на влѣзълъ въ Македония, гдето славянското население е признало неговата власть. Презъ време на князъ Бориса българската власть е достигнала до морския брѣгъ при Солунъ, а на западъ подъ негово владѣнне сѫ били гр. Охридъ и Деволската областъ. Българската граница тогава е достигала до Драчъ, а по на северъ — и въ Косовско дори задъ р. Ибаръ. Това разширение на българското

царство въ Македония е било причина, щото византийскиятъ императоръ Теофилъ (829 — 842 г.) да засели край долния Вардаръ персийци, наречени същне вардариоти, за погранична стражка между Солунъ и Воденъ и главно за защита на Солунъ. Тая предпазителна мѣрка на Византия е била основателна, понеже наистина царь Симеонъ на 914 год. вече воювалъ въ Македония, за да завладѣе дветѣ важни пристанища на Егейското и на Адриатическо море въ Солунската и Драчската областъ. Въ 926 год. български войски повторно нападатъ Солунъ. Забележително е, че докато въ туй време сърби и хървати на северъ се дигатъ противъ Симеона (925 г.), въ Македония е спокойно; но още по-важно е да се изтъкне, че изобщо никога македонските славяни не сѫ се дигнали да се борятъ противъ българската държава.

VII.

Общобългарското културно единство. Дейността на Св. Кирила и Методия. Старобългарската писменост. Св. Климентъ.

Едноплеменнитѣ връзки на македонските славяни съ славяните отъ Тракия и Мизия особено ясно се проявяватъ и въ старобългарското културно единство, единство на литературния езикъ, черквата и народно-просвѣтителните учреждения.

Тепърва културната дейност, на която незиблема основа поставиха двамата солунски братя Св. Кирилъ и Методий заедно съ своите сътрудници, повечето македонски българи, сплоти всички български славяни на Полуострова въ едно съзначително националнотѣло, създаде българската народност, като затвърди и националното име „българи“. Че Св. Кирилъ и Методий и въ чужбина сѫ минавали като българи, за това нѣма съмнение, както не може сега да се оспорва и тѣхното славяно-българско потекло. Че баща имъ Левъ, богатъ и знатенъ военачалникъ у солунския

стратегъ, е можелъ да биде славянинъ, не е чудно, когато много по-рано единъ цариградски патриархъ, Никита (766—780), е билъ такъвъ („*ἀπὸ Σιλάφων*“), па дори и императорътъ Василий Македонянинъ и др. Светйтъ братя сж били и въ Римъ добре приети, не само защото донесли мощитъ на папа Клементъ I отъ Херсонъ, но и защото тогава (860—870) въ Римъ „разчитвали да привлѣкатъ българите къмъ римската черква“ (K. Jireček, *Geschichte der Serben*, I. 177). Не трѣбва да се забравя, че Св. Методий, преди да се предаде на апостолската си мисия, е билъ мирски голѣмецъ и е служилъ като управителъ на едно славяно-българско княжество въ Македония, докато братъ му Константинъ се е възпитавалъ въ Цариградъ подъ ржководството на патриарха Фотия, знаелъ езици и билъ изобщо ученъ мжжъ. И тѣзи двама видни македонски българи издигатъ майчиното си наречие до общо-български книжовенъ езикъ, като превеждатъ на него Св. Писание и богослужебните книги, служейки си съ една нова, отъ тѣхъ стъкмена азбука, именно глаголическата, та по този начинъ турятъ осно-

ва на българската писменост, която се става писменост на цѣлото тогава югоизточно славянство. И благодарение на този книжовенъ Кирило-Методиевски езикъ, който е спазенъ въ най-старите ръкописи, наречени „старобългарски“, можа науката надъ всѣко съмнение да установи, че македонските славяни и въ IX. вѣкъ сѫ били частъ отъ българските славяни, отъ които произхожда цѣлиятъ български народъ. Днешните македоно-български наречия въ основните си фонетични черти се схождатъ напълно съ старобългарския езикъ на Кирило-Методиевската писменост. Тази подирната най-напредъ практически е била използвана чрезъ училища за народната просвѣта въ Македония, особено въ Охридско, где е действувалъ като народенъ просвѣтител и учителъ Св. Климентъ, най-видниятъ отъ учениците на св. Кирила и Методия. Името на св. Клиmenta, който въ 916 година се е поминалъ въ Охридъ като „Велички“ епископъ, и сега е тамъ живо въ народното предание; св. Климентъ се почита като истински народенъ

светия и благодетель, а покрай него и неговитъ сподвижници и другари, — тъй също ученици на св. Братя, именно св. Наумъ, Гораздъ, Ангеларий и Сава. Въ Охридъ има много спомени за св. Клиmentа; една черква носи неговото име. На южния източень край на езерото се намира манастирътъ Св. Наумъ.

Известно е, че дългото на св. Кирила и Методия и на тъхните първи ученици е събитие отъ всемирно значение, понеже на него се дължи, че и другите славяни, главно православните, тъй рано се сдобиха съ своя писменост, като възприеха литературния езикъ на Кирила и Методия. Този езикъ и сега служи въ руската и сръбската черква, а дълго време е билъ въ черковна употреба и у хърватите, главно по Адриатическото приморие, где най-дълго се е упазила и глаголическата писмена традиция, почти до наши дни, напр. на островъ Къркъ (Veglia).

Процъвтяването на старобългарската писменост се пада главно въ царуването на царь Симеона Велики (888—927), когато въ България въ по-голъмъ размъръ се въдворява византийското културно влияние, което чрезъ старобългарската книжнина се пренася въ Русия

и въ Сърбия. Въ последната, ако и да е била непосредствено съседна съ България и главно съ Македония, първите начала на писмеността се явяват едва следъ три въка, въ края на XII. в., отъ когато датува най-стариятъ сръбски писменъ паметникъ, една грамота на босненския Банъ Кулинъ отъ 1189 година. Сърбия направо заимствува отъ България книжовния езикъ и азбуката, именно по-новата т. н. кирилска азбука, за чийто авторъ сега смятатъ св. Клиmenta.

VIII.

Най-старата родина на сръбската народност на Балканския полуостровъ. Най-старите граници между сръбската и българската държава.

Фактътъ, че Сърбия тъй късно се сдобива съ своя писменост и то чрезъ пръмо заимствуване отъ България, доказва, че тя презъ редъ столѣтия до тогава е стояла на страна отъ по-живи културно-политически сношения съ българските земи. Това се вижда и отъ най-старата история на сърбите. За насъ е интересно да установимъ, до кѫде се прострѣли жилищата на сръбските

племена при първото имъ настанияване на Балканския полуостровъ. По този въпросъ, който има съществено значение, за да може исторически да се установи граничната зона между двата народа, българския и сръбския отъ най-старо време насамъ, най-добри изследвания е направилъ проф. Константинъ Иречекъ, резултатитъ отъ които е изложилъ въ съчинението си „История на сърбите“ (*Geschichte der Serben*), излѣзло въ 1911 год. същевременно и въ сръбски преводъ. Това съчинение е най-добрата, първа критична история на сърбите, каквато тѣ досега не притежаваха, та е излишно дори да се изтѣква, предъ видъ на известната крайна обективност на славния ѝ авторъ, голѣмата ѝ научна стойност.

„Селищата на сърбите и хърватите — казва Иречекъ — се намирали въ най-голѣмата си част въ гористата областъ на Динарската планинска система. Тя почва отъ Кварнеро (при гр. Триестъ) и простирайки се дължъ Адриатическото море достига до залива Санъ Джованни ди Медуа, до устията на р. Бояна и на р. Дримъ, и то въ посока отъ северо-западъ къмъ юго-западъ. Тукъ при залива, тъкмо срещу най-дълбокото място на Адриатическото

море — до 1600 метра дълбочина — се обръща продължението на Динарската система отъ часть къмъ северо-изтокъ, образувайки планините на източна Черна Гора и „албанските алпи“, — планината Проклетия, — отъ часть къмъ югъ и юго-изтокъ. Това сѫ албанските планини, които правятъ преходъ къмъ албано-гръцката планинска система. Земите между скалистите Черногорски планини съ околността имъ и басейнътъ на западна Морава¹⁾ сѫ най-старата и постоянно на родина на сръбския народъ. Това е студена, бедна планинска страна, — на западъ карстова областъ, на изтокъ гориста областъ съ високи алпийски падини, сгодни най-вече за скотоводство, — страна, която е притежавала малко привлекателна сила за чужди завоеватели. Между славянските племена на Балканския полуостровъ сѫщинските сърби бѣха първоначално вътрешенъ народъ (*ein Binnenvolk*), който, на страна отъ Дунава и отъ морето, обитаваше долините на реките Лимъ, Ибаръ и Западна Морава. Отъ тукъ сръбскиятъ народъ

¹⁾ Западна Морава е т. нар. Сръбска Морава.

простираше властъта си къмъ Адриатическото крайбръжие та едно време дори точката на тежестъта му бъше въ областъта на Диоклеция (Зета), на Шкодренското езеро. Отъ края на XI. в. почна ржководната часть на народа да се стреми да проникне на изтокъ, къмъ пътищата, които водятъ отъ Дунава къмъ Егейското море. Новъ центъръ на народа се образува около замъка Расъ на реката Рашка, притокъ на Ибаръ, сир. областъта на днешния Новипазаръ, висока до 550 метра надъ морското равнище и кръстопътъ на важни пътища всръдъ гористите планински земи между р. Тара и р. Морава. Това е старо-сръбската область Расъ, у византийците наричана *Расон*. Съ завладяването на двете плодородни котловини, които се намиратъ тъкмо по сръдата на северната часть на Полуострова, котловините на Бъдрия Дримъ съ градовете Ипекъ и Призренъ и на Косово поле, измѣсти се центърътъ нататъкъ по на югъ. Ипекъ (Пеќ) става презъ петъ столѣтия столица на върховната сръбска народна черква. Въ XIII. вѣкъ последва нова офензива на сърбите къмъ северъ, къмъ долината на долна източна Морава, за притежанието на която по-рано унгарцитъ и българитъ помеж-

ду си се борѣха, и ощо по-надолу къмъ Дунава, къмъ областта между устието на р. Сава и тѣснините на Желѣзниятѣ врати. Къмъ югъ въ Македония поради бѣрзия упадъкъ на възстановеното следъ изгонването на латинитѣ византийско царство сърбите далечъ напреднаха. Стефанъ Душанъ въ 1346 год. се короняса за царь на сърбите и гърците, а презъ време на граждансkitѣ войни между гърците превзе и цѣла Македония (освенъ Солунъ), Албания, Епиръ и Тесалия. Вжтреши безредици обаче насокро следъ това улесниха да напредне единъ новъ силенъ завоеватель, османските турци, както противъ гърците, така и противъ сърбите. Сръбската държава подъ деспотите въ XV. вѣкъ си имеше база пакъ на северъ, на Дунава, — въ Бѣлградъ и Смедерево (до 1459.). Най-дълго се закрепиха противъ силата на османите князетѣ отъ рода на Църноевичите въ непристижните планини надъ Которския заливъ и надъ Шкодренското езеро, — въ Черна-Гора. Когато въ ново време границите на османската мощь пакъ се дръпнаха назадъ, образуването на две нови сръбски държави се извърши тъкмо на почвата на последната срѣдовѣковна политическа организация на сърби-

тъ: въ планините на Черна-Гора, при основания отъ Църноевичите въ 1485 год. манастиръ Цетине, и въ лѣсистата област Шумадия, недалечъ южно отъ Бѣлградъ и отъ замъка на деспотите въ Смедерево" (цит. съч. стр. 9—II).

Ето това е картината на първото сръбско поселение и на последвалото съществуващо разширение на първоначалните етнографични и държавни граници на Сърбия. Ясно е отъ думите на Иречека, че същинският етнографски център на сръбските племена въ средните вѣкове не се е измѣстялъ по на югъ отъ Метохия и отъ Новопазарско, така че първоначално само коритото на Западна Морава се е падало срѣдъ сръбски селища, поради което тя отъ старо време е наречена „Сръбска Морава“¹⁾) и подъ това име минава и въ географичните карти, за

¹⁾ Това, което Иречекъ забелѣзва, че „българите сѫ водили войни съ маджарите“ заради Моравско, се отнася къмъ царуването на Калояна, който се е сражавалъ съ „войските на унгарския крал Емерихъ“ на „Морава“, като е смяталъ тая област за „часть отъ българското царство“. Тогава българите заели Нишъ и Баницево, гдето седѣли същите и български епископи (Вж. Jireček, Geschichte der Serben, стр. 289).

разлика отъ източна Морава, която си носи историческо име „Българска Морава“. Временното разпространение на сръбската държавна граница на югъ въ Македония Иречекъ хубаво обяснява като чисто завоевателенъ устпъхъ, благодарение на слабостта на Византия въ онова време. Сетне, когато следъ дохаждането на турцитъ сръбскиятъ народъ щогоде независимо се проявява, това става пакъ въ старатъ, чисто сръбски земи, где е билъ и центърътъ на сръдовъковната имъ държава. Това е същата истина. Приведените факти сѫ въ пълно съгласие съ историческиятъ данни относително първото заселение на сърбитъ на Полуострова. Докато българските славяни, както видѣхме, сѫ минали Дунава идайки отъ къмъ Дакия, напротивъ предциятъ на сърбитъ и хърватитъ, които дохождатъ презъ VII вѣкъ, преди това сѫ живѣли дълъжъ южния карпатски фронтъ на словаците и малорусите въ северна Унгария, где то сѫ преминали Карпатите идайки отъ северо-изтокъ. Споредъ Иречека, прадѣдите на сърбитъ ще да сѫ били онѣзи славяни въ северна Унгария, при които въ Юстинианово време лонгобардскиятъ принцъ Илдигисъ е пре-

карвалъ като бъжанецъ. Изселването на Лонгобардите къмъ Италия имъ отворило пътя къмъ Панония, гдето подпаднали подъ властьта на аварския хаганъ. Къмъ 600 г., въ времето на царь Маврикия, тъ вече нахлуватъ отъ Панония въ Истрия и въ Далмация (ц. с. 103). Следователно главните пътища отъ Панония сѫ насочвали сръбските племена къмъ Адриатическото приморие, къмъ Босна и юго-западна Сърбия, кѫдето сѫ проникнали идейки отъ западъ по коритото на Западна Морава. „Земята на сърбите, казва Иречекъ, по своето положение на източните склонове на Албанските алпи до източниците на р. Нарента, гдето се издигатъ планинските колоси Визиторъ, Комъ и Дурмиторъ, е заемала господствуеще положение надъ околните долини: дългиятъ фронтъ къмъ северо изтокъ е придавалъ силна позиция противъ аварите, а сепакъ противъ българите и унгарците“ (ц. с. 121). Още въ XII. столѣтие Диоклеасъ пише: „Сърбия (*Surbia*) или по латински Трансмонтана е раздѣлена на две провинции, отъ които едната, отъ голѣмата река Дрина къмъ западъ се нарича Босна, а другата, отъ сѫщата река Дрина до реката Лабъ (при Прищина), се нарича

Раса" (Rassa, ц. с. 121). Ето защо презъ време на царь Симеона българската граница къмъ Сърбия е достигала днешната Метохия, гдето се съединяватъ двата" (Дrima, та е вървѣла по Бѣлия Дримъ и по Ибъръ до устието на р. Сава. Тогава Расъ (Новипазаръ), Прищина, Липлянъ и дори Бѣлградъ, както е известно, сѫ били български. Тогава българитѣ сѫ владѣли и двата най-важни пжтя къмъ Дунава — пжтя по долината на Вардаръ и Морава презъ Прешовската седловина, и пжтя презъ Качаникъ — Косово-поле — Нишъ. Ала не само при царь Симеона, но и презъ време на предшественика му князъ Бориса границата на Сърбия съ България е била при Расъ.

Тъкмо тогава, именно въ края на IX. и началото на X. в. се пада нахлуването на маджаритѣ. Затова българо-словѣнското население отъ Унгария е бѣгало въ "България. Тогава български славяни, като минали Дунава, главно се настанили въ Моравско, въ Браницево и около Бѣлградъ (Иречекъ, Исторія Болгаръ с. 203). Сега може положително да се твърди, че въ туй време — къмъ края на царуването на царь Симеона — е билъ на привършване процесътъ на българското народно обосо-

бяране по цълния Балкански полуостровъ: „словънлатъ“, които влизали въ състава на българската държава, вече се явяватъ преобразени като особена, „българска“ народност. Общото, българско, народно съзнание постепенно е заличило първоначалните държавно-етнографични граници между основаната отъ Аспаруха „туранска“ България, която се е простирала отъ долния Дунавъ до Балкана, и „Славиния“, която се е простирала отъ Балкана на югъ и по цѣла Македония на западъ и югозападъ до Адриатическото море и дори до Пелопонезъ. Най-широките етнографични граници на българска Македония отъ това време сѫ очертани и до денъ днешенъ чрезъ спазените многочислени местни български названия, които далечъ застанатъ въ днешната албанска и гръцка територия. Къмъ северъ границата между сръбския и българския елементъ отъ най-старо време и до сега още не е заличена, защото независимо отъ езика на населението, което се взима за отличителенъ белегъ при въпроси отъ тоя родъ, и старите места названия иматъ тъй сѫщо важно значение, Напр. всички

мѣстни названия, които окончаватъ на -ец (старобълг. окончание -ъцъ), сж български, като напр. Буковецъ, Лѣсковецъ, Пиянецъ и пр. Срѣбските мѣстни названия, съдѣржащи сѫщия суфиксъ, окончаватъ съгласно съ законите на срѣбската фонетика, на -ац. Сѫщотъ и други мѣстни названия, напр. въ които е спазено окончание -лъ въ края, които съдѣржатъ съгласните щ и жд и пр. и пр., сж изключително български. И тъй не само по езика на населението но и по българските форми на мѣстните названия въ Моравско може сега да се следи старата етнографична граница на България откъмъ западъ.

IX.

Западното и източното българско царство. Народностното съзнание у македонците българи. Битката при Черменъ (1371 г.). Въ XIV въкъ Сърбия завладява Македония. Кратковременността на сръбското владичество. Народното възраждане на македонските българи. Въстанническата борба на македонците следъ Берлинския договоръ. Войните отъ 1912-1918 г. Новото робство на Македония.

Българското народностно съзнание у македонските българи особено се проявява въ историята на Македония и тогава, когато тя политически не е била свързана съ източна България. Въ 963 год. България се разпадна на две царства, западно и източно. Западното българско царство на чело съ царь Шишмана, което е обгръщало Македония и Моравско заедно съ Средецъ (София), напълно запазва чисто българския си характеръ, така че съ право въ историята сѫ отбелѣзани тогава „две Българии“ съ два царя и съ два патриарха. Забелѣзано е, че именно въ западното царство, где то е имало всички условия да се прояви сепаратизъмъ спрѣмо източна България, става тъкмо обратното: западното царство се засилва при царь

Самуила като българско царство, проявявайки своя български национален характер във всички външни и вътрешни прояви на националния и на държавния животъ. Забележително е още, че къмъ очаквания сепаратизъмъ е можело много да допринесе и новото еретично учение, богоилството, което тъкмо презъ време на тоя държавенъ разколъ излиза на яве съ голъма сила и на което сръдоточието е била Македония, напр. въ Мелнишко и въ Прилепско — въ Бабунския край, — гдето е сегашното село „Богомила“, въ Мъгленско и пр. Ала и това мрачно учение не е било въ състояние да ослabi чувството на народното единство между дветѣ Българии.

Какви чувства сѫ питали на двора на царь Самуила спрѣмо източна България, доказва епизодътъ съ избѣгалитѣ отъ Цариградъ синове на царь Петра, —плѣнения царь Борисъ II и Романъ. Романъ достигналъ живъ въ Македония, и Самуилъ го назначилъ за началникъ въ Скопье. Какво е значението на Охридъ, кѫдето Самуилъ е премѣстилъ столицата си отъ Преспа, като центъръ на българската национална идея, излишно е да изтъкваме тукъ, понеже е всенвестна народно-културната роля

на тоя градъ въ българската история отъ най-старо до ново време.

Следътъ нещастната битка при Бѣласица въ 1014 г., когато Василий Българоубиецъ успѣ да пскори и западното българско царство (1018 год.), и дветѣ Българии сподѣлятъ една и съща участъ на тежко робство подъ Византия. Ала въпреки туй, че то е потряяло почти два вѣка, общобългарското народно съзнание и въ Македония еднакво е уцѣлѣло, както и въ източна България. Затова виждаме, че Петъръ и Асѣнъ, а подиръ тѣхъ и царь Калоянъ, следъ шестнайсетлѣтна борба успѣватъ не само да възстановятъ източното българско царство, но при помощта на македонските българи да прострятъ границите му пакъ далечъ на западъ и въ Македония, като влѣзли въ предѣлитѣ на новото българско царство и Моравско съ Нишъ и Браницево, па дори и Бѣлградъ и Призренъ (1204 г.). Царь Асѣнъ II си възвѣрща и останалата часть отъ Македония и частъ отъ Албания до Драчъ, така че всички българи пакъ се видѣли съединени подъ български скиптаръ. Въ време на българския царь Михаилъ Асѣнъ (1246—1257) наистина византийскиятъ императоръ Ватацесь

успѣва да завземе западна Македония, ала щомъ той се поминалъ, изгубените македонски области отново се присъединили къмъ българското царство. Всичко туй е можало да се постигне само при това съзнание на племенно родство и народно единство между западните и източните българи. Нещастни стечения на обстоятелствата следъ това спомагатъ изново на Византия, та презъ царуването на Константина Асъна Македония пакъ била изгубена за България (1265), и само Моравско още се е държало подъ българска власть. Следъ дълги борби и изменчиво щастие най-сетне подиръ битката при Вельбуждъ, въ която българскиятъ царъ Михиилъ (1330 год.) пада убитъ, могжеството на България е съкрушенено. Следъ туй главна роля на Полуострова почва да играе Сърбия. Тогава падналъ и Нишъ въ сръбски ръце, а вскоро и цѣла Македония. Видѣхме, колко кратковременно е било сръбското владичество въ Македония, ¹⁾ което бива измѣстено отъ тур-

¹⁾ Н. П. Кондаковъ дѣбрѣ казва: „Всѣ прѣобрѣтенія сербовъ въ Македоніи быстро утрачивались и только въ періодъ съ 1345 года по 1389 Македонія была сербскимъ владѣніемъ“ (вж. съч. му „Македонія“, стр. 292).

ското, именно следъ нещастната битка на краль Вълкашина съ турцитѣ на Марица при Черменъ (1371 год.). Турцитѣ веднага следъ това се втурнали въ Македония. Настжпилото дълготрайно петвѣковно турско робство не е можало да заличи въ душата на македонските българи старобългарското имъ народно съзнание, и поради това при първите лжчи на народното възраждане ние виждаме и въ Македония, че се събужда българското родолюбие съ голѣма сила, и то тѣкмо въ най-западните ѹ краища. Това не е чудно, като се вземе въ внимание, че въ Охридско старобългарските предания не прекъснато сѫ били подхранвани, особено благодарение на Охридската автокефална, българска архиепископия, която, макаръ и външно погърчена, не бѣ съвсѣмъ скъсала връзките си съ старото българско минало; за народа тя е била българска до край (1767 г.). — Известно е, че гръцкото въстание бѣ произвело най-голѣмо възбуждение и у македонските българи, у които тѣй сѫщо се събудиха надежди за народно освобождение. Руско-турските войни сене много сѫ влияли да се поддържа и въ Македония народното чувство въ напрегнатото състояние, та вѣрата въ едно по-свѣтло

народно, българско бѫдеще се е засилвала. При това състояние на духоветъ българскиятъ черковенъ въпросъ намѣри въ Македония готова, плодоносна почва, и борбата против фанариотитъ се води въ Македония не по-малко решително и съзнателно, отколкото гдето и да било другаде въ България. Разбира се следъ всичко туй, каква тежка изненада е донесълъ на македонския българинъ Берлинскиятъ договоръ, та не е чудно, че въ последствие бъвъзможно въ Македония да се организува великото македонско българско революционно движение, което съ своята удивителна упоритостъ разклати основитъ на турското владичество и обърна вниманието на цѣлъ свѣтъ върху грамаднитъ политически последици, които то налагаше. Българскиятъ характеръ на македонската революция най-очебиеще се прояви въ 1903 г. въ Илинденското въстание. Прѣма последица на това въстание, което не утихна съвсемъ, бъ войната на България съ Турция презъ 1912 год. и съ Сърбия, Гърция и Ромъния презъ 1913 год., а най-сетне и на войната на България въ съюза съ Централнитъ европейски сили (1915—1918). Тази война трѣбваше да се завърши съ освобождението на

Македония, чиито стари български традиции — езикът, нрави, обичаи, силенъ духъ, който се прояви и въ българското отечество-любие и съ устремъ къмъ културенъ напредъкъ по всички посоки, съзапали и днесъ днешенъ въ пълна чистота. Македония, както е била едно време, и сега си е класическа страна на българщината. Това съзнули и оценили най-видни европейски — славянски и неславянски — учени пътешественици, които непосрѣдствено съзнателно изучвали бита на българското население въ „Македония“ и съзнали все същото убеждение, което и учениятъ и безпристрастенъ Кондаковъ ясно формулира, като каза: „Етнографическото изследване съвършено ясно ни убеждава въ туй, че България се простира съ широка зона до Охридъ включително“ (ц. с. 290). Същото това съзнание носи въ гръденъ си всъки истински синъ на България. За наше общо нещастие, великата война, вместо освобождение донесе на Македония ново, още по-тежко робство. Но добъръ е Господъ!

Х.

Чуждите културни влияния въ македония отъ изтокъ и западъ. Лошите съобщителни връзки на Гърция съ главните Балкански културни центрове.

Забележително е наистина туй явление на опорить консерватизъмъ, благодарение на който е можала тъй здрава да уцѣлѣе българщината въ Македония, защото тази, по своето географично положение спада къмъ срѣдиземноморската областъ, та отъ край време е била изложена на двойно културно влияние откъмъ изтокъ и западъ, въ зависимостъ отъ оживенитѣ морски съобщения и развилитѣ се търговски сношения съ външния свѣтъ. Посрѣдническата роля на Балканския полуостровъ между Европа и Азия главно се пада на южнитѣ му части — на Тракия, Македония и Гърция, съ центровете Цариградъ, Солунъ и Пирей съ Атина. Би се очаквало, щото въ Македония и въ българското население тукъ да се е отразило културното влияние на Византия и на гърцизма изобщо, както и на Римъ, въ много по-голѣми размѣри, отколкото въ по-вътрешнитѣ части на българското племе на Полуострова. Ала въ сѫщностъ на-мириме тъкмо обратното. Докато византийското

влияние въ България презъ вѣкове следъ основаването на българската държава се е подържало презъ Цариградъ, напротивъ въ Македония то, както и римското влияние, е било спрѣно отъ силната българско-славянска колонизационна вълна, която е залѣла, тѣй да се каже, културния Византийско-римски наносъ дори до Солунъ и до Гърция, когато накъмъ Цариградъ и Тракия изобщо тая вълна още при заселението на българските славяни не е отишла толкова далече, разбивайки се, като омощенъ вълноломъ, о византийските силни опори. Римско-италиянското влияние и по-сетне не е можало да проникне много по-далечъ отъ крайморските области на Адриатика. Българските славяни тукъ сѫ били защитени и отъ албанския елементъ. Наистина западно влияние презъ срѣдните вѣкове е прониквало известно време и по напрѣчните пжтища, които водѣли отъ Адриатическиятъ пристанища С.-Джовани де Медуа, Драчъ и Валона, но преди да може то да упражни своето въздействие върху самобитната култура на албанското и на българското население въ Македония, тия търговски артерии полека-лека се закриватъ и отстѫпятъ място на търговския пжть отъ северъ на югъ

— пътя на сръдно-европейското влияние. Ала турското владичество туря и тукъ преграда. И бъломорската търговия, носейки отъ югъ турско-византийско влияние, слабо е прониквала въ вътрешността, която е оставала затворена, безъ живи сношения и откъмъ тая посока.

Особено е важно по тоя въпросъ обстоятелството, че Гърция презъ всичкитѣ вѣкове е имала лоши съобщителни връзки съ главнитѣ Балкански културни центрове. Всичкитѣ заливи на северна Гърция сѫ ограничени съ високи планински прегради, които изолирватъ Гърция отъ Балканския полуостровъ и съвсемъ я ограничаватъ само съ крайбрѣжието и морето. По тая причина и цѣлата елинска култура не се е прострѣла далечъ отъ приморскитѣ области на Бѣло море. Затова гръцкото влияние въ Македония отъ край време не е билотвърде силно. Посъщата причина не намираме нито сега, нито въ миналото голѣми гръцки колонии северно отъ Тесалия и отъ южния Епиръ. Не може да се каже, че такива е имало въ старо време, защото въ такъвъ случай щѣше да ги има и въ ново време,

като се вземе предъ видъ, че въ Турция тъкмо гръцкиятъ елементъ винаги е билъ най-вече покровителствувањ. Отъ друга страна се знае, че напротивъ въ старо време първомъ славянската, а сетне албанската колонизация сѫ потиснали гръцкия елементъ още по на югъ. Гърция отдавна много загуби отъ своето свѣтско положение, главно защото културните центрове се премѣстиха изъ срѣдиземната областъ въ западна и срѣдня Европа. Особено всемирното мореплаване, а съ това и търговията взеха друга посока. Свѣрхъ всичко туй слабото влияние, за което е дума, се дѣлжи и на расовия упадъкъ въ Гърция. Тя не можа да стане и стопански достатъчно силна, за да използува свойтѣ крайбрѣжия.

Колкото се отнася до турцитѣ и албанцитѣ, известно е, че и тѣ не сѫ могли твърде да повлияятъ върху българския битъ въ Македония. Турското влияние е останало повръхностно, и по-скоро то е отъ най-нова дата, натрапено въ 18 и 19 вѣкъ следъ усилената турска колонизация въ Македония. То е останало слабо дори и у помацитѣ, както е и въ източната частъ на Полуострова. По-старата култура у македонскитѣ българи въ голяма

часть се е запазила незасегната отъ турско влияние дори и въ облѣклото, и то главно уженитѣ, понеже турското население тъкмо въ тая посока не е можело да влияе, именно поради ограниченията, които коранътъ е наложилъ на турската жена по отношение на облѣклото. Ето защо и въ Македония, както и навредъ въ България, турското влияние е засегнало главно облѣклото на мжжетѣ, които сѫ принудени да се движатъ между турци, отивайки на работа, на пазаръ и по търговия, та сѫ възприели да носятъ потури, елеци, пояси, чалми, фесове, дрехи отъ чоха и пр. Отъ друга страна известно е, че въ най-усилените времена на робството до края на 18 вѣкъ турцитѣ дори строго сѫ забранявали на раята да се облича като господаритѣ ѝ, агитѣ, та затова виждаме дори и въ мжжкото облѣкло у българските селяни старината сравнително доста спазена и до днесъ въ нѣкои по-затворени области. Въ по-ново време въ това отношение албанското влияние твърде се е засилило редомъ съ напредването на албанската колонизация въ Македония.